

A LELKI ÉLET EGYÉNI ÉS TÍPUSOS VÁLTOZATAI.

1. A „differenciális” lélektan eszméje és problematikája.

A „differenciális” lélektannak – mint az „általános” lélektannal szembenálló külön diszciplínának – némely országban (így nálunk is) gyorsan divatossá vált eszméje, még mielőtt teljes gazdagságában kibontakozhatott volna, vesztett hatalmából; ám a modern lélektani irodalomnak egyetemes szelme mégis egyre „differenciálisabbá” válik.

A *differenciális* (különbözeti) lélektan fogalma – amelynek elnevezését is, elméletét is elsősorban W. Stern-nek köszönhetjük¹ – világosan, határozottan, logikus tisztasággal állítható szemben az „*általános*” lélektan fogalmával. Ha az utóbbi a *minden* (emberi) lélekre illő minőségi és mennyiségi jellegzetességeket, a minden lélektanban közös törvényszerűségeket kutatja, az előbbi – logikai ideája szerint – azokat a lelki jellegzetességeket és a bennük megnyilatkozó törvényszerűségeket volna hivatott vizsgálni, amelyek a valóságos élet *konkrét* emberi (– akár egyéni, akár típusos, faji és egyéb közösségi stb. –) lelkiségeit egymás között mégis *elkülönítik*. Így valójában a differenciális lélektan fogalmi körébe tartoznának, logikus szükségességgel, nemcsak az emberi *egyének* (v. ö. az egyéni személyiség lélektana, a típusok lélektana, jellemlelektan; grafológia stb.), hanem a különböző emberi csoportok, *közösségek* között is fellelhető lelki különbözőségek problémái is, sőt még a *fejlődési* fokok és fázisok, fejlődésmenet stb. szempontjából való lelki különbözőségek, valamint az „abnormis” lelki eltérések kérdései is. A különbözeti lélektan fogalmának ilyen teljes következetességű kibontakozását azonban mindmáig nem találjuk meg az irodalomban. Maga W. Stern is különö-

sebb hangsúlyt csak az *egyéni* és ezeken kívül a *tipológiai* különbözőségekre vet, és az egyetemes lélektani irodalom is hajlamos a differenciális pszichológia körét különféle módokon *szűkíteni*, így különösen pl. ahhoz az „individuális” pszichológiához hozni közel, amelyet már *Binet* és *Henry* elkülönített. A tényleges helyzetet egy-két példa szemléltetheti: *J. Fröbes* jól ismert kétkötetes nagy lélektani kézikönyve² a lélektani tudományágak felosztását *Titchener* nyomán határozva meg, a differenciális lélektant elsősorban mint „az egyének lelki különbségeinek tanát” jellemzi, ám nem úgy, mint amelyik az *általános* lélektannal szemben állana fenn, hanem amelyik csak egyik tagja volna ugyanannak a tágabbkörű tudományosztálynak, „az *ember* lélektanának. (I.), amelybe a következő, egymással koordinált tudományágak tartoznak: a) az *általános* lélektan; b) a *speciális* lélektan; c) a *differenciális* lélektan; d) a *genetikus* lélektan. Az így tagozódó emberlélektan maga is csak egyik tagja az *individuális* lélektan még felsőbb, átfogóbb (!) osztályának, amelynek teljes köre a következő: 1. az ember lélektana, 2. állatlélektan, 3. összehasonlító lélektan. Az individuális lélektannal szemben a *kollektív* lélektan (II.) áll, amelynek tudományágai: 1. néplélektan, mint a fajok és népek differenciális lélektana, vagyis etimológiai lélektan, 2. az egyes társadalmi osztályok, hivatások stb. lélektana, vagyis osztálylélektan.

Tudományelméleti szempontból meglepően – de, sajnos, a lélektani irodalomban mindmáig igen megszokott módon – zavaros osztályozás ez.³ Minket azonban ezúttal csak az érdekelhet, hogy a mondott osztályozás szerint voltaképpen 3 *differenciális lélektani terület* különítették el: 1. az individuális lélektan emberi ágában (mintha állati individuumok nem is volnának), itt is elkülönítve a differenciálistól egy speciális és egy („az egész szellemi fejlődést” vizsgáló) „genetikus” lélektant, 2. a kollektív lélektani *ethnológia* és az ugyancsak kollektív lélektani *osztálylélektan*. – *Lindworsky*⁴ a differenciális lélektant mint az „*egyéni* különbségek, a jeWemsajátságok, a *nemek* és *fajok* stúdiumát jellemzi (13-14. 1.), ám egyúttal ő maga is átveszi a *Titchener-éle* előbb említett logikailag abszurd felosztást (a nélkül, hogy a differenciális lélektanról

imént idézett jellemzését megkísérelné egybevetni és pontosan összeegyeztetni a Titchener-féle felosztással). – Ha a francia irodalom első nagy, modern összefoglaló, reprezentatív művét⁵ olvassuk, meglepetéssel vehetjük észre, hogy itt a „céljaik és módszereik” tekintetében egymástól elkülönülő irányok a következőképpen soroltatnak fel: 1. A „reakciós” (helytelenül: objektív) lélektan, 2. a tudatlélektan vagy szimpátia-lélektan (így is mondhatnók: „introspekciós lélektan”), 3. a reflexív és kritikai lélektan, 4. ontológiai lélektan. Az introspekciós módszer után szól a mű a kísérleti módszerről, majd a fiziológiai módszerről és a „paralellizmus” kérdéséről, azután az *összehasonlító* módszerekről, ezek között a *patológiai* módszerről és a pszichoanalízisről, a *genetikus* és a *szociológiai* módszerről, az *állatlélektan*ról, majd a „laboratóriumi” lélektanról. Amint látjuk: e szinten nem éppen kristálytiszta osztályozási erőfeszítésben a differenciális lélektan fogalmához legközelebb az *összehasonlító* (módszerű) lélektan fogalma áll. De a nagy munka II. kötetében – függetlenül az I. kötet osztályozás-kísérleteitől – megtaláljuk magát a „differenciális” lélektan kifejezését is (588. és köv. 11.), úgy fogva fel a differenciális lélektant, mint a „*teszt-módszer*” egyik diszciplínáját, amelyik azonos az „*individuális*” lélektannal („*psychologie individuelle ou differentielle*”, olvashatjuk az 589. lapon). A vonatkozó fejezet – La psychologie des caractères – szerzője, G. Foyer – Binet és Henry után – két problémakört különít el e differenciális lélektanban: 1. az egyének szerinti változatoknak problémakörét és 2. a különböző lelki folyamatok *egyénen belüli* változásait. A differenciális lélektannak egyébként érdeméül említi fel a szerző, hogy a lélektan neki köszönheti a jellemtanulmányozás „*igazán tudományos formáját*”. Felemlíti a szerző a differenciális lélektannak W. Stern által alkalmazott vizsgálati módszereit is, ekként: belső megfigyelés, objektív megfigyelés, a történelem, irodalomtörténet, művelődéstörténet, művészettörténet tanulmányozása, ankétok, majd szól az egyéni *hevedségek* (aptitudes individuelles) vizsgálatáról, valamint a *hivatás-*(pálya-) lélektanról (psychologie des vocations). Utolsó példánk: az amerikai lélektani szemléletek szellemével is annyi hasonlóságot felmutató H. Piéron által szerkesztett „*Année*

Psychologique” nagyjértékű köteteiben között ismertetések rendszertani tagolása (pl. 1934-ben: az egyes évfolyamok között bizonyos lényegtelen eltérések előfordulnak), a *Psychologie comparée* c. alatt találjuk 1. az általános *fejlődéstan* kérdésekkel, majd 2. a zoológiai és biológiai lélektani kérdésekkel foglalkozó műveket, majd 3. a „*Psychologie pédologique. Évolution de l'individu*” (tehát gyermek- és fejlődéslélektan) következik, hogy végül 4. a „*psychologie différentielle*” következzen, és pedig egyfelől mint a *jellem- és típuskutatás, a pszichofiziológiai korrelációk* (!), a szenzórius *abnormitások* (a) továbbá másfelől a *nem, milieu, faj, család, öröklés* (b) kérdéseivel foglalkozó diszciplína.

A fentiekben jellegzetes irodalmi példákön szemléltetett tisztázatlan helyzet vázolása néhány kiegészítést és megjegyzést kíván. A történelmi fejlődés egyfelől a fentiek szerint is azt mutatja, hogy a differenciális lélektan tárgykörét *teljes* gazdagságban áttekintő szemléletek helyett csak *némely* differenciális lélektani problémakör jut – részben más elnevezések alatt – kellő rendszerbeli elkülönítéshez (és egyúttal megfelelően gondos gyakorlati szempontú átvizsgáláshoz és értékesítéshez), másfelől figyelmet érdemel, hogy az újabb lélektani irodalomban a „differenciális” lélektani irány és jelszó helyébe *más* újabb irányok és jelszavak jutnak előtérbe. A differenciális lélektan divata, legalább is e néven és egyidőre legalább, már lejárt. Maga W. Stern is a „differenciális” lélektan körvonalozása után a „*személyiséglélektan*” középpontibb tudományának kiépítésére adta magát, a differenciális lélektan tárgykörébe logikailag beletartozó *némely* tudományág *külön diszciplínává* önállósult (nem egyszer *idegen*, heterogén szempontokat vegyítve a tisztán lélektani vizsgálatokba) pl. karakterológia, pszichoanalízis, örökléslélektan, fajtalélektan, a különféle képességvizsgálatok, pályaalakmassági kutatások, hivatáslélektan, (de a grafológia is stb.). 2. Ezt a fejlődésmenetet indokolhatja egyebek között azután már az a tény is, hogy egy egységes „különbözeti” lélektannak már tárgyköre is olyan *rendkívül tág és sokszzerű*, hogy a különözeti lélektannak *egyetlen* diszciplína-egységként való művelése és tárgyalása igen nagy nehézségeket okoz. 3. Mégis, habár – amint mondtunk – a

differenciális lélektannak több helyütt gyorsan elterjedt divata ma már lejártnak ítéltető, a modern lélektani fejlődés *általános iránya* ennek ellenére nem annyira az *általános* lélektani vizsgálódásoknak, mint éppen a különféle *speciális*, így a szerkezeti és fejlődésbeli *differenciális*, vagyis egyéni, típusos, közösségi, átlagfeletti és alatti, zseniális, abnormis stb. változatok (részben összehasonlító) vizsgálatának kedvez. Kivételt e tekintetben főleg csak azok a törekvések jelentenek, amelyek – mint pl. az emberi reflexek vagy a cselekvések stb. terén vizsgálódó „objektív” lélektanok (v. ö. a „reakciós”, „reflexív”, „kritikai”, „viselkedés”- stb. lélektanok általános fejezeteit) igyekeznek az emberi lelkiségre jellegzetes *általános* törvényszerűségek újabb meg újabb köreit vagy részleteit leplezni le a tudomány számára. A fejlődésnek ez az általános iránya érthető: 1. legelőbb is a lélektant legigazabban közvetlenül az *egyéni* lelkek megismerésének vágya élteti, – az individuális és a közösségi lélek jobb ismeretének követelménye egyre jelentősebbnek ismertetik fel még a gyakorlati gazdasági élet helyesebb organizálása szempontjából vagy az etikai, szociális, nevelésügyi stb. feladatok jobb megoldásában is, 2. az újabb tudományos felismerésekre, a lélektan *általános* törvényszerűségeinek nagyjából már megtörtént felismerése után az egyéni és közösségi *változatok* továbbkutatása látszik gyümölcsözőbbnek, 3. a mai élet maga az egyéni lelki tényezők mellett a legkülönbözőbb – és az egyes közösségekben igen eltérő megnyilatkozású – *közösségi kérdéseket* is egyre hatalmasabb mértékben viszi az érdeklődés középpontjába. A gazdasági, nemzeti, fajta-, népkérdések az egyetemes politikai és kulturális életnek is középpontjába kerültek: ez a helyzet a maga részéről is elősegíti nem az általános, de a *közösségi* (és ezek mélyebb értelmezésére is egyúttal az *egyéni*) lélektani problémákhoz kapcsolódó vizsgálatokat – még ha e vizsgálatok szellemét természetesen nem mindig szerencsésen befolyásolják is az uralkodó különböző politikai áramlatok.

Az utoljára mondottakból a differenciális lélektani problematika körén túlmenően is folyik, hogy a mai kor általában kevésbé kedvez a *szigorúan „tisztalvű”* lélektani leszámolásoknak. Pedig még a politikai, gazdasági, társadalmi életnek

is az tenné a legnagyobb szolgálatot, ha az eszménye szerint elvi tisztaságot igénylő tudománynak legobjektívebb továbbfejlődését segítően elő és hasznosíthatnák a gyakorlati élet különböző köreinek javára. Az alábbiakban magunk arra fogunk törekedni, hogy lehető tudományos objektivitással és exaktsággal világítsuk meg a különbszeti lélektan tárgykörébe tartozó némely, gyakorlatilag is jelentős problémát. A kiválasztott kérdések tárgyalásában arra törekedtem, hogy minden lényeges ponton világosan szemléltethessem az általános és a differenciális lélektani szempontok szoros egybefonódását, egyfelől abban a meggyőződésben, hogy *differenciális* lélektani szempontokból kielégítő eredményhez nem juthatunk el addig, amíg a kapcsolatos *általános* törvényszerűségekkel nem tudunk kellően leszámolni, másfelől attól a tapasztalati felismeréstől is vezettetve, hogy az egyéni és egyéb *változatok meglátásához* hozzászokott tekintet rendkívüli mértékben segíthet hozzá a *legáltalánosabb* lélektani kérdésekkel való egyoldalúságotól mentesebb, gazdagabb, teljesebb, körültekintőbb, ezért a lényegyet igazabban és mélyebbről meglátó, biztosabb és exaktabb leszámolásokhoz, ezzel pedig az egyetemes lélektan továbbfejlődéséhez.

A fentiek rövid összefoglalásaként (és kiegészítéseként) a következő vázlatos képet rajzoljuk meg a differenciális lélektani problematika – ideálisan kidolgozható – egységes rendszeréről: Az általános lelkiség differenciális változatait megnyilatkoztatják 1. az *öröklött lelki alkat* egyéni, faji, nemi stb. változatai, 2. az egyéni, népi stb. *kifejlettségi fok* szerint való változatok (gyermek, serdülő, felnőtt; primitív népek stb.), 3. a *történeti* korok egyetemes műveltségi stb. általános idői tényezői szerint való változatok, (pl. ókori, vagy XX. századi lelkiség, az uralkodó korszellem módosító hatása stb.), végül 4. a *különös helyi és idői* aktuális körülmények szerint való változatok (pl. egy-egy politikai, szociális stb. rend, adott államformák, sajátos geográfiai, klimatikus, gazdasági stb. viszonyok, közösségi hagyományok, társadalmi osztályok, foglalkozások stb. alakító hatása). Kissé más csoportosításban beszélhetnénk a) *belső* tényezőktől függő, endogén alapú változatokról: 1. alakati, 2. fejlődési változatok, b) *külső* tényezőktől függő, exogén

alapú változatokról, 3. *idői* kortényezőök hatásaként, 4. *helyi, téri* tényezőök hatásaként előálló változatok. Maguk e változatok – az egymástól elkülönülő szubjektumoknak a differenciálások, változatok hordozóinak tágassági köre szerint lehetnek vagy *egyéniek* vagy *típusosak* (önként értetődik, hogy pl. a közösségi, foglalkozási, faji, nemzeti stb. lelkiségekre jellemző változatok természetesen: típusosak).

2. Az emberi lelkiség egyetlenfélesége.

Az e kérdéssel való világos leszámolás nélkül a differenciális lélektan problémáihoz nem szólhatunk kellő felkészültséggel hozzá. Hiszen ha lényege szerint nem *minden* emberi lelkiség ugyanaz, akkor rendkívüli tudományelméleti nehézségekkel kell megküzdenünk már az általános lélektannak exakt megalapozásában és felépítésében, még pontosabban: a lélektars, mint egységes és exakt tudomány egyáltalában nem is volna kialakítható. De rendkívüli nehézségeket kellene legyőznünk az általános lélektani és a differenciális lélektani terület *határvonalainak* pontos megállapításában is. Egyetlen kis történeti példa reávilágíthat a kérdés horderejére. Amikor Levy-Bruhlnek a primitív mentalitásról közzétett kutatás-eredményei⁶ azt a balhítet keltették sokakban, vagy még inkább általánosan, hogy a primitív népeknek valami egészen *másféle* „logikája”, általában másféle értelmisége van, mint a kultúrnépeknek, nagysokára bár, de maga Levy-Bruhl volt kénytelen kutatás-eredményeinek ilyen szellemű értelmezését előbb meglehetősen bizonytalanul, majd élesebben és határozottan megcáfolni.⁷ Valóban, a gondolkodás törvényei minden emberi értelem számára, *az* emberi értelem számára mindig ugyanazok és a gondolkodásnak lélektanilag lehetséges (- és logikai szempontból helyes vagy helytelen -) formái, féleségei, módjai is minden emberi értelem számára csak ugyanazok: a gondolkodásra minden ember csak ugyanolyan módon képes és gondolkodását helyessé ugyanazok az objektív és állandó kritériumok avatják. Az ilyen mélyebb belátások azonban a közönséges tapasztalások sokféleségének területén megtapadva nem világosodnak

azonnal élénk: megértésünknek és belátásunknak sokat kell fejlődnie, hogy az élet nagy változatossága és sokszerűsége mögött, a *ténylegesség* sokféleségében az azonos lényegeket, a törvények azonosságát, sőt a lehetőségek azonosságát is, vagyis az elviség egységét biztosan fölismerhessük.

Ami áll a gondolkodás törvényeinek és a gondolkodás fajának és lehetőségeinek azonosságára, áll a lelki élet összes területeire vonatkozólag: a rendkívül nagy tapasztalati sokszerűség mögött azonos lényegeket, azonos törvényeket, azonos irányulás- és funkciólehetőségeket és azonos végső minőségi és mennyiségi kategóriákat húzódnak meg minden emberi lelkiségre kötelező és semmi emberi lelkiség által át nem léphető érvénnyel. A természeti törvények – és a *lelki élet törvényei is természeti törvények* – mindig törvények és *mindig* érvényesek; csak a mi magunk által csinált, ember-csinált, ú. n. (pl. társadalmi, jogi stb.) „törvényeink” nem azok. A természet törvényei is szembe kerülhetnek egymással, de a különböző törvények követelményei ekkor is *hiánytalanul* érvényesülni fognak: összehatásuk eredményét az összetevők eredője matematikai exaktsággal határozza meg. Nincs ez másként a lelki életben sem, ám hogy ezt a tényt általánosan és a maga egyetemes érvényében beláthassuk, a lelki törvényszerűségeknek megfelelően biztos és tiszta felismerése szükséges hozzá. Hogyan oldható tehát fel az emberi lélek általános azonossága és egyéni, valamint típusos differenciálódásainak kettősségei? Mi az, ami a lélekben – így pl. az emberi értelmi működés terén – valóban azonos, változatlan és mi az, ami egyénenként vagy népenként, nemenként, koronként, típusonként stb. változó (és ami pl. az értelem terén bizonyosfokú jogosságot ad az ilyesféle elkülönítésekre is: gyermeki vagy felnőtt értelem; „női” logika, vagy primitív logika, vagy a schizofrén, vagy a paranoiás beteg logikája, vagy akár a hipomániás, vagy a depresszív beteg gondolkodása, katatmiás gondolkodás stb.)¹?

1. A magunk felelete a következő: minden emberi lelkiség a) ugyanazokból a lelki *jegyféleségekkel*, mint kategoriális lehetőségekkel bír, b) minden emberi lelkiség különböző jegyei számára ugyanazok a *viszonyulás-lehetőségek* állanak fenn, c) minden emberi lelkiség lényege szerint azonos *szerkezetű*,

d) minden emberi lelkiség mozgását, fejlődését, funkcióját és aktivitását ugyanazok a *törvények* irányítják.

Egy-két példa a mondottak szemléltetésére:
 a) Minden emberi lelkiség *ugyanolyanféle végső minőségi* (formai stb.) *jegyekkel* bír. Így minden emberi lélek csak ugyanolyanfajta végső szükségletekkel (pl. önfenntartásiakkal és önérvényesítőkkal, fajfenntartásiakkal, transzcendens irányulásúakkal stb.) bír és nincs élő ember, akiből teljességgel hiányoznék például az önfenntartás biológiai ösztöne, (illetve az ennek megfelelő biopszichés *szükségletek*, lelki impulzusok stb. különböző féleségei), hanem csupán olyan egyének vannak, akikben akár az ösztön-csoport, akár – és gyakrabban – a fajfenntartásiak csoportja, vagy – és talán még gyakrabban – a transzcendens irányulásúaké nagyobb vagy kisebb erővel, kvantitatív hatásfokkal, mintegy „kvantitatív töltéssel” jelentkezik, nem ritkán abnormisnak bélyegezhető fogyatékossgal, vagy praktikusán akár teljességgel hiányozni is látszóan. De minden emberi léleknek csak ugyanolyanféle, azonos fajtájú „*érzék*”-ei, *képességei*, *készségei* is vannak, minden emberre ugyanazok a végső fejlődési meghatározottságok és törvények is állanak fenn és csak ugyanazok a *fejlődési lehetőségek* kínálkozhatnak: csupán az egyik számára a sok-sok lehetőség közül praktikusán csak ezek meg ezek a fejlődéslehetőségek fognak – az azonos jellegű, de különböző hatás- vagy energia-töltésű összetevők végső eredőjeként – elérhetőnek, megvalósíthatóknak bizonyulni. És a szerint fogunk pl. abnormis fejlődési jelenségekről beszélni, minél nagyobb mértékben fog eltérni a tényleges egyéni fejlődés-eredő (a tényleges kifejlődöttség) a tapasztalataink szerint általában normálisan érvényesülni szokottól. De minden emberi lelkiségnek „*eszmélő*” (– akár külső, akár benső ingereket felfogó és ilyen vagy olyan fajtájú érzékelő kategóriába, vagy fogalmi kategóriába felfogott és értelmezett –) tudatosultságai is csak azonos fajtájúak lehetnek, legfeljebb ezen vagy azon a téren határozottabbak, élesebben differenciáltak, teljesebbek, gazdagabbak vagy fogyatékosabbak, sőt itt vagy ott szintén teljesen hiányzóknak bizonyulok, mint ahogy a „színvak” ember pl. a zöld-piros, vagy a kék-sárga színek megkülönböztetése terén bizonyul kisebb-nagyobb

fokban fogyatékos érzékűnek, abnormisnak -, hogy ez a tény, természetesen, miben se érintse az emberi lelkiségnek azt az általános és mindig azonos meghatározottságát, hogy, feltéve a megfelelő testi érzékszerv meglétét és funkció-képességét, *éppen ilyen és ilyen* (- és nem másmilyen -) színféslek elkülönítésére lehet képes, hogy látásunk törvényeit és az általunk látott színek viszonyait (vagy csak pontok, vonalak, tesztek téri viszonyait) stb. éppen ilyen és ilyen, pontosan meghatározható törvényszerűségek szabályozzák és i. t. Természetes, hogy (érzéki és nem érzékletes) *szemléleteink, képzeleteink, fogalmaink* stb. is szintén csak minden emberi lelkiség számára azonos szemléleti, képzet-, fogalmi kategóriákban tudatosulhatnak, sőt, asszociációink és képzeletműködésünk törvényei is mindenkire vonatkozóan ugyanazok, amiként ugyanazok gondolkodásunk lehető törvényei és formái is. De *vágyaink, törekvéseink, érzéseink és érzelmeink*, figyelmünk, érdeklődéseink stb. stb. alapféslekéi is minőségileg ugyanazok. Az akarati elhatározások és *cselekvések* törvényei is ugyanazosak mindenkire nézve és i. t., fogalmilag ezt a helyzetet ekként rögzíthetnők meg: *a lelki jegyek végső kategóriális meghatározottsága és a mozgás- és energia-törvények azonossága.*

b) A fent mondott kategóriális meghatározottságú lelki jegyek egymás között sajátos módokon *kapcsolódnak*, egyik a másikkal sajátos módon *együttjár*, egyik a másikkal *megfelel*, egyik a másikat azonos törvények szerint kiválthatja, működésbe hozhatja stb. E mély kapcsolódásoknak módszeres föltárásához és tüzetes elemzéséhez a lélektani irodalom öntudatosan voltaképpen még csak alig kezdett hozzá. Már maguknak az asszociatív (kapcsoló) tevékenységeknek többféle fajtája van: így a közönséges szabad társulások, asszociálódások (- természetesen távolról sem csupán az úgynevezett „*képzettársulások*” -), amelyek, bár egyénies színezettel, de csak mintegy a *pillanatnyi lelki konstelláció* esetlegességeitől irányítatva jelentkeznek; a már egy irányban és többé-kevésbé tudatosan egyénileg irányított *fantáziás* társulások, a képzeletnek társító játéka; a szigorú szabályoknak engedelmessé és bizonyos objektív érték és célszerűségi kritériumok jegyében haladó *értelmi* kapcsolások.⁸ Bizonyos jegyeket, egyes lelki jelenségek

megnyilatkozását a *fejlődési* együtt-kibontakozás, vagy csak a fejlődési (sőt akárcsak a tapasztalati) egymásután stb. is egybekapcsol: lelki prognózist nem is volna lehetséges csinálnunk, ha bizonyos kifejllettségi állapot után nem várhatnák el ilyen és ilyen meghatározott következmények természetes bekövetkezéseit, – támaszkodva természetesen egyéb adatoknak, az addig megnyilatkozott fejlődés-jellegzetességeknek, de az ősök, a felmenő rokonság fejlődésmenete adatainak is stb. valamelyes ismeretében. Nem folytathatjuk a sort; a felhozott példák elegendők annak szemléltetésére, amit rövid összefoglalásban így nevezhetnénk: a lelki jegyek *egymásközi kapcsolódáslehetőségeinek meghatározottsága* és természetes, egymásközi kapcsolódáshajlandóságaik.

c) Az ilyesféle kapcsolódásoknak, bizonyos „rokonsági”, egymásnak megfelelési vagy együttjárás, kvalitatív és kvantitatív (sőt: formai) meghatározottságokon kívül, részben sztatikus-strukturális végsőbb alapjai is vannak: folynak e kapcsolatok abból a *szerkezeti* meghatározottságból, amelyet az (emberi) lelkiség nagy egészéről, valamint különböző rész-egészeiről tudományosan kialakíthatunk.

A szerkezeti tájékozódás szempontjai különfélék lehetnek; ezért csak példaképen utalunk sajátmagunknak arra a legaltalanosabb személyiség-szerkezeti skémájára, amelyben egy *felszíni* (tudatosult, eszmélő és feldolgozó, cselekvő) réteget, egy középső *motivációs* réteget (az aktuálisan ható irányító tényezők dinamikus rétegét) és egy, az örökölt lelki konstitúcióbain adott végső alapréteget különítünk el. E szemlélet úgy értelmezi az egész lelki életet, mint amelyik végső egyéni szükséglet-, képesség- és fejlődésalapokra támaszkodva minél teljesebb (és lehetőleg magasabbrendű) kibontakozásra tör, hogy legteljesebb kielégülését végül a szükségleteinek, hajlamainak és törekvéseinek, képességeinek és fejlődési lehetőségeinek legjobban megfelelő – és a külső környezet ráhatásaitól is meghatározott – cselekvésekben (illetve legalább bizonyos cselekvéspótló tevékenységekben, lehetőleg alkotásokban) érhesse el. Szükséglettől a cselekvésig: ez röviden a lelki élet dinamikájának alapskémája.

Az általános szerkezeti azonosságon belül ugyanígy szer-

kezeti azonosságot találunk az egyes, egymástól elkülöníthető nagy lelki *funkciókörök* területén is. Így pl. az *értelmi* funkciók területén is azonos általános szerkezeti összefüggéseket találunk, akár tisztán *funkcionális-lélektani*, akár (logikai és egyéb) érték-szemponctokból vizsgálódunk. Hogy az emberi „logika” csak egyféle, de az ennél alapvetőbb jelentőségű „igazság” is csak egyféle lehet, ma már nem szorul bizonyításra. Akár a hagyományos iskolai logikák hívei, akár a modern logisztikusok egyként az emberi értelem állandó, értelmünk számára abszolút törvényeit (ezek között bizonyosan szerkezetieket is) tárják fel, – csakúgy, mint ahogy a cselekvés-elméletek építői az emberi cselekvéseknek is végső fokon azonos törvényszerűségeit igyekeznek exakt módon megállapítani. Tudományunk haladása éppen abban áll, hogy ezeket a törvényszerűségeket, – közöttük a szerkezetieket is –, egyre pontosabban és teljesebben ismerjük fel. A (bármilyen „értékű”), emberi értelmi munka egészéről, a magunk elmélete alapján, pl. a következő szerkezeti képet alakíthatjuk ki: A sajátos, *specifikus értelmi képességek* középonti tényezői mellett (- e képességeket magukat az *általános* és a *speciális* értelmi képességek csoportjában különíthetjük széjjel: pl. általános elvonás-képesség, másfelől speciális matematikai vagy nyelvérzék stb. -) ez a szerkezeti kép elkülöníti az értelmi munkát lehetővé tevő bizonyos lelki *előfeltételek* (pl. érzéklések, emlékezet, asszociáció stb.) tényezőcsoportjait, végül az értelmi munkát tényleges minemiségében, lefolyásában és értékében *befolyásoló* idegen (és idegen-elvű), heterogén tényezők (elsősorban érzelmi és érdek- stb. tényezők) csoportjait. Az „értelmi autonómia” az e befolyásoló heterogén tényezőknek az értelmi munka tisztaságát zavaró káros hatásával szemben bírt értelmi ellenálló képességet fejezi ki.⁹

Ugyanígy minden emberi lelkiségre vonatkozóan azonosak azonban azok a másfajta lelki rész-egészek, amelyeket pl. a *temperamentum* vagy a *jellem* szerkezeti egységének nevezhetünk. (Az előbbi kétségtelenül *külsőségesebb* és felszínebb, szomatikusán közvetlenebbül és erőteljesebben meghatározott szerkezeti egység: mintegy energetikai – mozgásos, formai – hangulati egység, az utóbbi a *benső* életvezetésnek egy sajátos egysége.) E szerkezeti törvényszerűségek minden lelkiségre vo-

natkozóan éppen olyan föltétlenül és megkerülhetetlenül érvényesek, mint pl. a lelki *lefolyás- és fejlődés folyamatok* törvényszerűségei: itt is, ott is az „elv” minden lelkiségre kötelezően ugyanaz (amint ugyanazok a végső lelki „tárgy-féleségek” is, amelyekre vonatkozólag az elv érvényesül).

d) Általában a lelki *törvényszerűségeknek* minden emberi lelki életre kényszerítően ugyanazonos jellegéről felesleges sok szót mondanunk. Mellékes, hogy hogyan értelmezzük ezeket a törvényszerűségeket; elég, ha itt annyit állapítunk meg, hogy a lelki törvényszerűségek összes fajaival való tudományos leszámolás távolról sem merülhet ki e törvényszerűségek csak mintegy kiválasztott és egyoldalúan hangsúlyozott *egyes típusainak* felismerésében és ezek kielemezésében. A lelkiéletet szabályozó törvényszerűségek *rendkívül sokféleségére* a magunk részéről már több ízben ráirányítottuk a figyelmet; problémánkat általános tudományelméleti vonatkozásokig szélesítve ki, részletezőbben főleg a „természet-tudományok és a „szellem”-tudományok máig szokásos, felszínes, szegényes és jogosulatlanul merev elkülönítésének helytelenségével foglalkozunk. A magunk részéről a jövődő lélektani probléma-tisztázások egyik legalapvetőbb feladatául éppen a lelki törvényszerűségekkel való nagyobbvonalú, egyoldalúságoktól és benső ellentmondásoktól mentesebb, igaz és teljes leszámolás feladatát ítéljük: egy olyan probléma-tisztázást, amelyik egyenlőképen számot vet a (lelki életünket a magunk részéről is szabályozó) nem specifikusan lelki (nem-életes és életes), valamint a specifikusan lelki törvényszerűségeknek, más szempontból a megfelelési és szerveződési, szerkezeti, a motivációs (megalapozási), a jelentés-, cél-, értékelméleti, dinamikai (és formai), továbbá a lefolyási törvényszerűségeknek stb. csoportjaival, hogy mindezekben igaz eredményű szemlélet tartva jussunk el egységesen átfogó – és a lélektan külön helyét a tudományok rendszerében határozottabban kijelölni képes – szemléletre.

2. Ha a fentiek egyfelől elegendőképpen illusztrálhatják az alapvető lelki azonosság elvét, hogyan feleljünk másfelől arra a kérdésre, hogy miben keresendő az *egyéni (és típusos) eltérések, különféleségek lényege?* Erre a kérdésre röviden így felelhetünk: az individuális és típusos különbözőségek végső fokon

legelsősorban az egyes minőségi, lelki jegyek *fokozati* viszonyaira és egymásközötti erőviszonyaira, továbbá a fejlődési végső határozmányok különféleségeire, a természetes együttjárás, megfelelési viszonyok egyénien különböző érvényesülési hatékonyságára, a lelki egység összetartó és kormányzó-erejének fokára, a „másodlagos” stb. lelki alakulásokra és a különféle (külső-belső) befolyásoló és alakító tényezők sokféle hatásaira vezethetők vissza. (A morális vagy szociális vagy értelmi stb. szükségleteknek, érzéseknek, képességeknek rendkívül alacsony foka pl. eleve meghatározza a morális, szociális, értelmi élet kisebb- vagy nagyobb fokú fogyatékoságait, a konstitúcióban megalapított fejlődési zavar vagy rendellenesség a fejlődés tempóját, esetleg gyors elakadását stb. stb. eredményezi és i. t.) E viszonylatokba a lelki élet bármely lényeges területének kellően elmélyülő elemzése világos betekintést enged.

3. *Típusproblémák.*

Túl az általános emberi egyezéseken, a már röviden elemzett alapazonosságokon és egyezéseken, a különböző emberi egyének egymásközött – mindeniküknek *egyéni* mássága ellenére, helyesebben: ez egyéni másságuk megtartásával is – ténylegesen sokféle *közlelbbi* egyezéseket is felmutatnak. Az ilyen vagy olyan szempontból egymáshoz hasonló egyének *e szempontból* ugyanabba a közös *típusba* tartoznak. A valamely szempontból hasonló egyének csoportjai tehát típuscsoportok vagy típusosztályok. A „típus” lényege tehát a *valamely szempontból hasonló* egyedekre (egyénekre) közösen jellegzetes (pl. lelki, személyiségi) jegyeknek egységes és azonos szerkezeti összefüggéseket felmutató összessége. További fogalmi és meghatározási problémákkal, úgy érezzük, szükségtelen e helyen foglalkoznunk: célunk csak a leglényegesebb sajátosságoknak legrövidebb, világos szemléltetése. A tapasztalatban mutatkozó személyiségi csoportoknak többféle osztályát különíthetjük el. Így a legvégső és legáltalánosabb típusmeghatározó alapot magában az örökletes *konstitúcióban* láthatjuk. Típusmeghatározó tényezővé válnak azonban az életnek bizonyos jelentősebb kö-

rülményei, a *környezet* (az élő és élettelen „milieu” hatásai, történelmi, földrajzi, kulturális, tradíció-tényezők stb. stb.), sőt bizonyos fokig az *egyéni* élet alakulása, lefolyása alatt szerzett bizonyos tapasztalatok, így főleg a *foglalkozás*, munkakör, hivatás, de már a hasonló fejlődésfolyamatok is és i. t.

Mínthogy a „típus” fogalmi tartalma szerint egy meghatározott szempontból foglal egybe egyéneket, típusokat a *legkülönbözőbb*, lényeges vagy lényegtelen, mély vagy felszínes, benső vagy külső tekintetekből különíthetünk el. A választott típusmeghatározó szempont lehet az *egész személyiség* szempontjából jelentős, de sok, gyakorlatilag (sőt elméletileg is) igen hasznos típusosztályozás *különös*, speciális szempontok szerint különíti különböző típusokba az egyéneket: beszélünk pl. figyelmi típusokról, emlékezeti típusokról, tanulás-típusokról és i. t. Mi itt csak az *egész személyiség* általános minemősége szempontjából jelentős típusosztályozások kérdéséről kívánunk igen röviden szólni.

Az egyéneknek típusba való osztályozásában – csakúgy mint minden osztályozásban – fontos, hogy 1. *egységes szempontból* történjék az osztályozás (felosztás). Ha egymást keresztező (vagy éppen egymással össze nem férő) *több* osztályozási szempontunk van, ez tájékozódásunkat megnehezíti. De nem mindegy, hogy *milyen* osztályozási szempontot (illetve főszempontot) választunk. Típusosztályozási (főszempontunknak 2. *természetesnek* és *lényegesnek* kell lennie (bár a tudomány és a gyakorlat máig él (bizonyos területeken) „mesterséges” és nem a felosztandó tárgykör lényegéből folyó osztályozásokkal: ilyenek pl. a Linné-féle növényosztályozás vagy a szótárak abc-rend szerinti szócsoportosításai). Helyes irányító tájékozódást a típustanban *csak* a lényeges jegyek szerint való osztályozás adhat és pedig azért, mert a lényeges jegyek *természetesen és szükség szerint* együttjárnak bizonyos *egyéb* jegyekkel, úgyhogy a lényeges jegyek ismerete útba igazít bizonyos egyéb jegyek tekintetében is, hiszen a lényegből mindig meghatározott attribútumok folynak. Mutatja ezt már pl. az inkább a *szín* vagy inkább a *forma* iránti előszeretet típuskettőségének példája, de még szebben mutatja, – hogy a lelki személyiség általános minemősége tekintetében jelentősebb felosztásra hivatkozunk –

az inkább *önmaga* felé való vagy az inkább a *külvilág* felé való fordulás típuskettősségének példája stb. is. Olyan lényeges szempontot kell tehát a típusfelosztás alapjául választanunk, amelynél fogva a típuscsoport egyéneinek *lényegéhez* tudunk jobban hozzáférni. A típusosztályozás terén követelmény az is, hogy 3. az alapul vett szempontból *gyors és könnyű tájékozódás*, az egyik vagy a másik típusosztályba tartozás tekintetében könnyű felismerés és így könnyű típusba sorolás váljék lehetővé. Amikor típusokba sorolunk, akkor nem is az elvileg pontos, de inkább csak a gyakorlatilag minél célszerűbb, gyorsabb, könnyebb, kényelmesebb tájékozódásra törekszünk. A típusba osztályozás eminensen *gyakorlati* célokat szolgál (szemben pl. az elméleti célú, teljes tisztaságra stb. törekvő személyiség-osztályozásokkal): a típus mindig csak *körülbelül* tájékoztat. Az ilyen gyakorlati tájékozódás szempontjából a legcélszerűbb a csupán *egyetlen*, de középponti fontosságú jegy tekintetében való megfigyelés, míg a lelki személyiségnek egyéb szempontokból jellemző és külön „egyéni” vonásait elhanyagoljuk, szemben a teljes személyiségi leírással, amelyik az egyénre jellegzetes jegyeknek teljességével kíván számotvetni, és ezért az egyént rendkívül sokféle szempontból (és *minden* vonása tekintetében) meghatározni kívánja). A típus-vizsgálat nem egy-egy egyénből, hanem az egyének *között* feltalálható hasonlóságokból és különbségekből indul, olyan jellegzetességeket keresve, amelyek tekintetében az egyének között fennálló hasonlóságok és különbségek gyorsan és biztosan felismerhetők, hogy így gyorsan és könnyen megállapítható legyen, hogy ki hova, melyik típusba tartozik. Gyakorlati szempontokból fontos ezért az is, hogy 4. ne többféle, hanem csak *kevés* típusosztályba különítsük szét az embereket, lehetőleg csak *két*, egymással ellentétes csoportba való elkülönítést engedő alapszempontból. Az egyes emberek inkább az egyik vagy inkább a másik pólus, sarok közelében helyezkednek el, míg a végleteken magukon csak az egészen abnormis egyének foglalnak helyet. Az az ember pl., aki túlnyomóan a külvilág felé fordul érdeklődésével, törődik *valamennyire* saját magával is, és az, aki befelé, saját maga felé fordul, törődik egy bizonyos mértékben a külső világgal is. Minden normális emberben megvannak mindkét típusnak tulajdon-

ságai, csakhogy az egyikben az egyik típusnak, a másikban a másik típusnak jegyei vannak túlsúlyban. (Az elmebetegek között vannak olyanok is, akik teljesen befelé, önmaguk felé fordulni látszanak és még annyira sem érdeklődnek a külvilág iránt, amennyit a primitív életfenntartás megkövetel. Az ellenkező végletet olyan abnormis egyének mutatják, akik szinte egyáltalában nem látszanak önmagukkal törődni.) A típusokba való szétválasztáshoz célszerű ezentúl 5. olyan elkülönítő alapjegyeket keresnünk, amelyek tekintetében *nagy különbségek* vannak az egyes emberek között, mert hiszen így könnyebb a gyakorlati tájékozódás. Végül arra is törekednünk kell, hogy csoportosításunk alapszempontja 6. olyan legyen, amely lehetőleg *minden* ember számára fontos és középponti jelentőségű. Ez az a követelmény, amely – úgy ítéljük – összes alapkövetelményeink közül a legkevésbé jutott eddig érvényesülésre a különböző típusosztályozásokban. A történetileg mindeddig kialakult jelentősebb vagy divatosabb típusosztályozások között nincs egy sem, amelyik valóban minden egyénre egyenlőképpen sikeresen alkalmazható lenne. Nem alkalmazható jól az egyének nem jelentéktelen hányadára a nemzetközi orvos-lélektani irodalom legdivatosabb és joggal alapvető jelentőségűnek ítéltető (bár, amint a reávonatkozó kritikai irodalom már régen világosan feltárta, elméleti szempontokból sem kifogástalan) típusosztályozás sem, a *Kretschmeré*: a eiklotimiás és a szkizotimiás típus kettőssége általában nehezen állapítható meg pl. a *nők*re vonatkozóan. De nem illik jól minden emberre a *Jung-féle* introvertált vagy extravertált típus kettőssége sem, *Jaensch* a maga típuselméletét az altípusok és az egymást keresztező segéd-szempontok tömegével kényszerült a gyakorlatban használhatóbbá (ám elméletileg már-már bábelien zavarossá) tenni, *Spranger* nagy híre jutott alaptípusai (minthogy aránylag nagyszámúak) talán már több esetre alkalmazhatók többé-kevésbé könnyen, ám ezeknek egyfelől alaphibájuk a valóban egységes osztályozási szempont hiánya, másfelől egyéb elméleti fogyatkozások teszik ezt a „szellemtudományi” osztályozást a tudományos lélektan szempontjából ki nem elégítővé. *Groos* régebbi osztályozása, *Pfahler*, *Kunkel* stb. újabb osztályozásai és még sok más értékes osztályozás szintén jól példázhatja

a fentebb felállított követelmények tényleges gyakorlati jelentőségét; de egyúttal azt a tény is, hogy igen nehéz olyan középponti osztályozás-szempontot találni, amelyik minden ember elkülönítésére és meghatározására egyenlőképen alkalmas lenne.

A mi magunk vizsgálódásainak köréből először az érzelmi élet lélektani vizsgálata alapján (1926) és mintegy magától világosodott elénk egy sajátos típuskettősség: egyfelől az érzelmi élet *emóciós* (indulati), gyors, közvetlen és az átélő egyén számára azonnali „lereagálódást” lehetővé tevő lelki lefolyásai és másfelől a *szenvedélynek* lassan kifejlő, tartós és lépésről-lépésre az egyén egész lelki világát uralma alá vonó fejlődésmenete feljogosítani látszott az inkább „*emóciós*” illetve az inkább „*szenvedélyes*” egyén típusainak szétválasztására. Az érzelmi életnek az *egész* lelki élet számára alapvetően nagy jelentősége érthetővé teszi, hogy ez a típuskettősség lényeges szempontból különíti el az egyéneket szintén csak *két* alcsoportba. A közelebbi vizsgálódás kimutatta, hogy ez a típuskettősség, amelyik tehát *tisztán lélektani* és alapjában *elméleti* vizsgálódások gyakorlati érdekességű mellékeredményeként világosodott elénk, igen nagy mértékben egyezik a *Kretschmer* által lényege szerint a *testalkat* sajátosságainak és az ilyen vagy olyan testalkattal tapasztalatilag együttjárni szokott lelki jellegzetességeknek *empirikus* megfigyelése alapján felállított típuskettősséggel, sőt alkalmasnak mutatkozott arra is, hogy az empirikus alapon nyert kretschmeri típusegységeket mélyebb lélektani alapokból egységesen értelmezhessek. Az emóciós típusú egyén nagy mértékben hasonlít a ciklotim egyénhez – egyúttal a jungi extravertált típusúhoz is -, a szenvedélyes viszont a szkizotimhoz – és egyúttal a jungi introvertálthoz is -, a lélektani hangsúly azonban a magunk típuskettősségében az érzelmi (és ezen át szinte az összes) lelki mozgalmak gyors, közvetlen és mintegy nyom nélkül lezajló, tehát további szubjektív zavarokat, „komplexus”-képződéseket stb. ki nem váltó jellegére, illetve közvetlen lezajláshoz nem jutó, megtapadásokat, további lelki fejlődéseket, esetleg komplexus-képződéseket és különféle lelki zavarokat, hasadásokat stb. is előidéző jellegzetességére esik. Ez első lépésünk után most már továbbfoglalkozva a lélektani ti-

pusok kérdésével, arra törekedtünk, hogy olyan végső elkülönítési alapot találjunk, amelyik a személyiségnek valóban valamely legvégsőbben alapvető és ezért *minden* emberre vonatkozóan legelsőrendű fontosságú lelki jellegzetességet helyez a típus-elkülönítés középpontjába, és ilyen módon összhangba hozza nemcsak az elmélet és a gyakorlat követelményeit, de egyúttal megegyezteteti speciálisan a (gyakorlati jelentőségű) *típuskuiatásnak* és az *általános személyiségkutatásoknak* „tisztaelvű” és mélyebb igényeit. Ilyen alapon jutottunk el egy újabb típuskettősség felállítására, amelyik összhangban van a személyiségi szerkezetről kialakított már felemlített szemléletünkkel is, illetve az e szemléletből az egyéni életvezetésre vonatkozóan folyó végső általános tanulással: az egész egyéni lelki élet úgy értelmezhető, mint az egyén örökletesen megalapozott végső szükségleteinek (különböző lelki képességek és fejlődésutak segítségével és különböző személyiségrétegeken keresztül) szubjektive legkielégítőbb kibomlásra és kiélésre törekvő nagy mozgalom, amelyik kiteljesülésre az egyénnek legmegfelelőbb *cselekvésben* jut el. Az ily alapon felállított típuskettősség egyfelől a viszonylag könnyen és teljesen „*lereagáló*” és magukat -szubjektív kielégülést biztosítóan – kiélni tudó egyéneket, másfelől a szükségleteiket, impulzusaikat, vágyaikat, törekvéseiket, terveiket stb. könnyen *le nem reagáló*, a szubjektive kielégítő azonnali, könnyű, teljes, „*Zereagáló*” kiélésre eljutni – sajátos lelki alkatuk miatt – nem, vagy csak nehezen képes egyéneket különíti széjjel, két ellentétes pólust, sarkot jelentő típusba.

A „magakiélés” vagy „lereagálás” szempontja azért látszik mélyebbnek és általánosabbnak bármi jelentős egyéb szempontoknál, mert az egész lelki életnek legmélyebb *dinamikai, törekvés- és kibontakozásiránybeli* jellegzetességére épül; ezért illik *mindenkire* is, és ezért határozza meg az egyénnek nemcsak mások és a *külvilág* felé mutatott viselkedését, de meghatározza az *önmagával* szemben valót is. – Ha ezt a típuskettősséget egybevetjük akár a saját régebben (az érzelmi életkettőssége alapján) felállított típuskettősségével, akár az irodalomnak szinte *bármilyen* más (legalább a gyakorlatban) értékesnek bizonyult jelentősebb típusfelosztásával, meglepetéssel vehetjük észre, hogy a legkülönbözőbb elkülönítő szempontokból

a különböző kutatóknál vagy különböző alkalmakkor felállított típuskettőségek egymás között végeredményben rendkívül hasonlóak. Ez a bármennyire érdekes tapasztalati tény (– amelyre már igen sokan utaltak –) a mélyebb lélektan-megértés számára azonban könnyen értelmezhető: a maga részéről is igen beszédesen bizonyítja minden emberi lelki életnek azokat a végső azonosság-bélyegeit, amelyekkel e tanulmány I. 1. fejezete is tüzetesebben foglalkozott. Az emberi lelkiség egésze – minden egyéni és típuskülönbségek ellenére – lényege szerint mindenkor és mindenkiben *ugyanaz* a nagyjában *egységes* egész: *bármilyen* lényegesebb részszempontból kiindulva próbáljuk megragadni legvégső határozmányait, akár legvégső *elkülönüléseit* is, nagyjából azonos végső eredményekre kell eljutnunk, hacsak erőszakot nem teszünk a valóságon vagy vizsgálódásainkban durvább természetű értelmi botlást nem követünk el. Az egységes emberi lélek összes jelenségei és funkciói között összhang, harmónia van (mégha ez az összhang soha nem is teljes): bármely részéből kiindulva *ugyanaz* a lényeg világosodik elénk. Túlemelkedve a különféle típuskettőségek külön-külön szempontjain, a legáltalánosabb – végső fokon mindig az örökletes alkattól meghatározott – típuselkülönülési lehetőségek szerint nagyjában *kétféle* embertípus él: az egyik ember „*közvetlen*”, a másik nem az, az egyikből a vágy, gondolat, indulat rögtön kirobbanni kíván, és ha kirobbant a külvilágba, erejét el is vesztette, az energia felszabadult, kiélt, a másik pedig sokáig *magában* tartja érzelmeit, vágyait, terveit, benső ösztönző energiáit valami látenszen lekötött, feszült állapotban, magában továbbbszövi, alakítja őket, töpreng rajtuk, a kielégüléshez el nem jutva esetleg benső válságokba is jut, vagy pedig visszavonja érdeklődését a külvilágtól és i. t. Természetes azonban, hogy az elkülönülési skála így is igen sokféle egyéni változatot és szint mutathat fel: a leglényegesebb mellékszempont az, hogy vájjon ki-ki mennyire képes megbirkózni a maga elsődlegesen uralkodóbb alapbeállítódásával, mennyire *képes* is legigazibbnak tetsző vágyódásai és hajlamai szerint élni, illetve mennyire képes „*akaratával*” – ami megint csak végső fokon az örökletes alkatban található megalapozottnak – mintegy úrrá válni azokon, íme: újra előttünk áll az önalakítás és a magasabbra tö-

rekvo önmelés kérdése is. Ám a legteljesebben csak akkor érthetjük meg minden egyéni élet rendkívüli változatosságát és sajátossá, egyre sajátosává és egyénibbé *váló* alakulását, ha kellő számításba vesszük az egyénileg különböző végső benső *fejlődési* meghatározottságot és a *külvilágnak* és minden egyéni alakító hatását s. Valóban a „*különbözeti*”, differenciális lélektapasztalatnak sokféle – és ismét egyénenként különböző – tani szemlélet az, amelyik egyedül teheti képessé az embert az egyéni lelkekkel, de ezeken át magával az emberi lélekkel való legmegértőbb, legteljesebb és legigazabb leszámolásra. Ezért váltak – hogy tudománytörténeti példát is adjunk – a lélektannak leelőbb valóban mélyreható és egyúttal a szigorúbban tudományos tisztánlátásra mégis képesnek maradt úttörői nem általában pl. a filozófusok, vagy éppen az ú. n. „szellemtudományos” kutatók, hanem a *természetkutatók*. (még ha legnagyobbjaik, egy Aristo testől kezdve, a legnagyobb szerűbb filozófusokká emelkedtek is) és modern korunkban, szinte mindmáig, nem a csak a tudatvilág felszíni jelenségein experimentáló vagy csak bizonyos gyakorlati érdekű tudománytechnikai munkákra specializálódó kutatók és kísérletezők, hanem a természet-tudományosan képzett orvopszichológusok.

*

Az örökletes konstitucói azonban az alapvetően legfontosabb *általános* típus-tani jelentőségen túl, rendkívüli jelentőségű egy másik, *különös* típus-tani probléma szempontjából is: a lelki *fajta*-típus problémájának szempontjából. A fajtafogalom lélektani jelentősége tekintetében ma kiéleződtek az ellentétek. Jogosulatlanul és egyoldalúan. Bennünket nem érdekelhet itt a vita: egyedül a *valóság* tényei érdekelnek. Ezek pedig végső lélektani értelmezési alapjukat abban találják, hogy valamely adott testi, szomatikus, biológiai – így az örökölt biológiai „testi” konstitúcióval is – a biopszichés („pszichofizikai”, de még sokkal inkább, „pszichofiziológiai”, de egyúttal „pszichokémiai” stb.) kapcsolatoknál fogva – természet szerint együtt jár valamely meghatározott lelki jelleg is. Dúlhatnak a viták kedvük szerint (ez lényegében nem a tudomány, sőt ezen a ponton valójában még csak nem is az *értelem* hanem az indu-

latok és általában az ösztönös és *érzelmi* élet kérdése), nem hiszem, hogy ma már akadna a tudománytól csak a legcsekélyebb mértékben is megfertőzött, sőt akár egészen laikus, de látó és értelmes egyén, aki ezt az imént mondott legáltalánosabb alaptényt tagadni megkísérelni merné. A lélektanban azonban ez a legáltalánosabb alaptény is elég ahhoz, hogy tovább haladassunk.

A fajta-fogalom a lélektanban éppen mint *típusfogalom* bír érdekességgel. A lélektan szempontjából fajta alatt azoknak az ősöktől származó közelebbi vagy távolabbi közös egyéneknek csoportját érthetjük, akik *örökletes úton* bírnak bizonyos (– éppen a kérdéses fajtára jellegzetes –) azonos, illetve hasonló lelki jegyekkel, és akik így utódaikban is ugyanezeket a jegyeket képesek átörökíteni. Bár így a lelkifajta-jellegnek, fajta-típusnak alapja a *biológiai leszármazás szerint* egy fajta-ba tartozó egyének lelkiségének típusos hasonlósága, elvi lehetősége megvan annak, hogy valamely meghatározott fajta-típus lelki jegyei feltalálhatóak legyenek egy *más leszármazásé* egyénben, vagy hogy az azonos biológiai fajtához tartozó egyének között akadhasson olyan is, akinek lelki jegyei *nem* mutatják e faj többi tagjainak típusos képét. E helyzet *lehetőségét* az indokolná, hogy az öröklésben az ősöktől átöröklött (legalább is máig ismert) különböző elemszerű jegy-egységek a legkülönbözőbb, ma még „véletlenek” tetsző szeszéllyel kerülhetnek egy-egy utód egyénben egymás *mellé*: a testi jegyek átöröklését a tudomány *mozaikszerű* egymás mellé kerülésnek ismerte fel, és semmi alapunk nincsen reá, hogy a lelki jegyek átöröklése terén is el ne kelljen fogadnunk e mozaikszerű jegy-átörökítés alapelvét, sőt a tapasztalat nem egyszer meglepően bizonyítja ezt a tényt a lelki élet terén is, így a legfeltűnőbben a különböző fajtájú szülőktől származott gyermekekben). Így megvan az elméleti lehetősége annak, hogy egy adott esetben csupa olyan jegy lesz az egyénre jellegzetes, amely általában ne ma típusos faji jegyek közé tartozik. De a tudománynak a *tényekkel* is számolnia kell: az imént jelzett elméleti lehetőségre, legalább is a magam lélektani személyiségvizsgálatai mindeddig egyetlenegy példázó esetet sem nyújtottak, ellenkezőleg: minden (a biológiai leszármazás tekintetében is kivisz-

gált) esetben ott találtuk az egyik vagy másik biológiai fajtára jellegzetes típusos jellegzetességeknek természetesen nem mindenikét, de legalább néhányát, fajta-keveredés esetén pedig a keveredő fajták mindenikének egyik vagy másik, rendszerint több jellegzetességét. – Igen jellegzetes azonban lélektani szempontból az a tény, hogy a biológiai *szomatikus* fajta-jelleg lelki téren nem a maga *tisztaságában* jelentkezik: így elméleti lehetőségére akár annak is megvan (– bár a tapasztalatok alapján erre sem tudok példát hozni fel –), hogy a testi és a lelki fajta-jelleg éleset eltérjen egymástól. Annyi azonban bizonyos mind a két eddig felemlített alaptényről fogva (a szeszélyesen átörökölt jegyek mozaikszerű egymás mellé kerülése és a testi és lelki jellegzetességnek nem minden egyénben *pontos* egymásnak megfelelőse tényeinél fogva), hogy *a lelki fajta-típus nem pontosan és kényszerűen felel meg a testi fajta-típusnak*. E megállapításhoz azonban méltányos dolog egy kiegészítő kitértel tennünk: „a biológiai: szomatikus és lelki jelenségekre vonatkozó *mai ismereteink* adatai szerint”, mert hiszen lehetséges, hogyha a szomatikus-biológiai kutatások a mainál jóval előbbrehaladottak lesznek, a tudomány képes lesz olyan finom testi jegyek és változatok felismerésére, amelyek lehetővé teszik a testi és a lelki szféra sokkal pontosabb megfelelőseinek megállapítását. A nem teljes megfelelésre példaként hivatkozhatunk arra, hogy pl. a *testi* vizsgálat a keletbalti és a turanid fajtájú magyarok között élesebb különbséget fedezett fel, mint amilyent mi közöttük a *lélektani* személyiségvizsgálatokban láthatunk,¹⁰ a legtöbbször azonban, – a lelki módosulások gyorsabb és finomabb, és az *egyéni élet* folyamán is jelentős mértékben előálló jellegénél fogva könnyen értelmezhetően – e helyzet megfordító tjtát tapasztalhatjuk: határozott és jelentős eltéréseket mutathat fel a lélektani vizsgálat olyan egyének között, akikben a szomatikus megfigyelés talán csak ma még nem tud jelentős eltéréseket kimutatni. Ne feledjük azonban: mindezek a finomabb eltérések egyetlen általunk ismert esetben sem terjedtek odáig, hogy bármely megvizsgált egyénben biológiai faji leszármazásának típusos jellegzetességei legalább részben felismerhetők ne lettek volna.

Ha e kérdésekhez még közelebb kívánunk lépni: éppen a

lelki és a testi változásoknak eltérő jellegével kell jobban megismerkednünk. Ez a probléma a mindennapi és közösségi életben elsősorban az *asszimiláció* és disszimiláció kérdésében bír jelentőséggel. Azonnal megállapíthatjuk: bár az örökléstan testi jellegzetességeinek kutatói hangsúlyozni szeretik, hogy (a testi jegyek terén) biológiai asszimiláció nincsen, a lélektani vizsgálat *lelki* asszimiláció *tényét*, csakúgy mint a közönséges tapasztalat is, megerősíti. (Saját magunk, bár e téren ítéletmondásra feljogosítottak nem vagyunk, a szomatikus jegyek teljesen *merev* változatlanágú átörökítésének tételét is túlzottnak vagyunk hajlamosak ítélni, azt tartva valószínűnek, hogy bármi nagyfokú, de valójában *csak foki* és mintegy tempó-különbség áll fenn a testi és lelki jegyek módosulásai terén.) De ismét nem szabad túlzásba esnünk: a mondott asszimilációs tény-szerűség elismerése még nem jelenti egyúttal sem az asszimiláció *könnyűségét*, sem *gyorsaságát*, sem az asszimilációs folyamatnak azonnal az *egész* lelki személyiséget mélyről átformáló hatását. Szerencsénkre (vagy szerencsétlenségünkre, de a természetben mindenfelé uralkodó nagy célszerűségekre való tekintettel inkább mégis szerencsénkre) távolról sincsen így. Személyiségvizsgálataink azt mutatják, hogy az asszimiláció gyorsasága és mélysége (egyúttal teljessége) függ a hasonlító (asszimiláló) és a hasonuló, alkalmazkodó, idomuló *fajta miféleségétől*. Pl. viszonylag is nehéz a zsidóságnak vagy a cigányságnak *teljesen magyar* lelkiségüvé átalakulása, teljesen „magyarrá” asszimilálódása, a dinári fajta-típus azonban már jóval könnyebben és szerencsésebben alakul át magyarrá. De azt is mutatják vizsgálataink, hogy az asszimiláció gyorsasága és teljessége (általában is és a keveredő fajoktól függően is) távolról sem egyenlő mértékű a különféle egyes lelki *rész-funkciók* terén. Így – a legtöbb idegenfajta számára – általában könnyű a magyarrá asszimilálódás bizonyos feltűnő magyar *érzelmi megnyilvánulások* elsajátítása és külsőlegesebb *temperamentum-jegyeknek* átvétele terén, aránylag könnyű az (eleve el nem fogúit idegenek számára általában rokonszenves, de ezenfelül kétségtelenül igen hasznos) magát tudatosan és őszintén *magyarnak* „*érzés*” és magát magyarnak vallás terén, de már sokkal nehezebb a magyar emberre sajátosan jellemző

mélyebb *értékelési* és *beállítódási* jegyek terén való teljesebb és mélyebbre hatoló asszimilálódás, akár az önmagunkkal szemben való értékelő és meghatározott reagálási formákba készítő beállítódás, akár – és talán még inkább – a másokkal szemben, az élet különböző, anyagi és egyéb érdekkörével szemben, az elvek világával és az eszményvilággal stb. szemben jelentkező beállítódások terén, vagy egyfelől a maga spontán hajlamait (vágyai, kedve, hangulata, szeszélyei, társadalmi tekintetek stb. által is befolyásoltan, de alapjában) szabadon kiélni vágyásnak és másfelől a reális érvényesülésre, anyagi érdekre, okos alkalmazkodásra és célszerű, önfelajánlásokra irányuló törekvéseknek *egymáshoz viszonyított* erőtenyezői, hatékonysága stb. tekintetében, a magyar értelmi élet terén, a magyar moralitás mélyebb jellegzetességei tekintetében és i. t. A mondott és egyéb tereken fennálló asszimilációs nehézségek is más és másfokúak a magyarrá asszimilálódni kívánó idegen fajták saját típusos jellegzetességei szerint. Hogy maga a magyarság is bizonyos területeken és mértékben módosul a bár beléje „olvadó” fajták szerint, elméletileg is szintén érthető. A keveredés elvileg lehet inkább káros vagy inkább hasznos: nem egy tényleges keveredésnek káros hatása némely *nem-kívánatos* faji keveredésben, sajnos, erősen és csak egyetlen keveredés is nemzedékeken át is bizonyítja e tétel érvényét. Nem *minden* fajta-keveredés eleve káros (- bár minden keveredés veszélyekkel jár, hiszen nem együvé, nem azonos lelki szerkezeti egységbe tartozó jegyek kerülnek az utódban kiszámíthatatlan véletlenséggel egymás mellé, ami legalább is a lelki egyensúlyozatlanság lehető veszélyével jár együtt, de vannak határozottan káros keveredések és általában a keveredésnek *túlságos* mértéke föltétlenül korcsosodáshoz vezet.

Az asszimiláció *tényszerűsége* tehát vitathatatlan: tempója azonban valóban igen lassú és hatása igen sokáig csak a felszínen maradó. A tény azonban kétségtelen. Mi teszi azonban az asszimiláció tényét elméletileg is értelmezhetővé? Az eddig adott bevezető adataink a magyarázathoz még nem elégségesek. – A lelki asszimiláció kielégítő értelmezésében – a már említett alaptényeken kívül – különösen a következők jelentősek:

„1. A természetes *biológiai alkalmazkodás*, amelyik még

a testi jegyek tekintetében is... érvényesül... 2. Az élő egyéni pszichének az a törekvése, hogy még *ellentétes* jegyeit is valahogyan *egybehangolja*, lehető összhangba kényszerítse ...” (A legértékesebb egyének az általában legkevésbé megegyeztetett ellentéteken is képesekké válnak uralkodni). „3. A *tapasztalatók*, élmények (nevelői és egyéb), befolyásoltságok lélekalakító hatása; ezzel kapcsolatban 4. a lelki tényezőknek a testiekre való... visszahatása is ...” (és az ily módon is továbbható kölcsönhatás); 5. a különböző átörökített jegyeknek *sokféleképpen* lehetséges összerendeződésével és foki... különbségeivel jellegzetes sajátos *egyéni személyiségi* egész-színezetek, amelyek determinálóan visszahatnak magukra a részekre... E szabad változási lehetőségek természetesen csak az örökletes konstitúcióval... megadott fejlődés-keretek között érvényesülhetnek, ám az élő anyagnak igen nagyfokú *plaszticitását* sem szabad lekicsinyelnünk. „Végeredményben minden lelki spontán alakíthatóság is... a maga legvégső biológiai lehetőségét e plaszticitásból is meríti.”¹¹

Mind a mondottak megértetik, hogy – bizonyos, finomabb érzékenységű *lelki* módosulások szinte összehasonlíthatatlanul gyorsabbak lévén a testileg átörökíthetőknél – a testi jelleg megváltozását gyakran nem tudjuk felfedni ott, ahol a lelki jelleg már világosan felmutathatóan átalakult. A faji *közösségek* szempontjából azt jelenti ez a tény, hogy a *testi* fajta-jellegnek viszonylag változatlanabbnak maradása ellenére a lelki jelleg gyorsabban és nagyobb mértékben módosulhat, az *egyénre* vonatkozóan pedig azt jelenti, hogy míg az egyén öröklött *testi alkata* nagy fokban, szinte változatlanul megőrzi a maga fajta-jellegzetességeit, a lelki „*habitus*” az egyéni élet folyamán a faji jegyek tekintetében is képes jelentősebb módosulásokat szenvedni.

A közös (pl. népi, nemzeti) kultúra, hagyomány, történelem, föld, táj, nyelv stb. típusalakító hatása a faji leszármazásnak személyiségtypust is több tekintetben meghatározó alapjellegén kívül, minden típusalakító tényező között a *legjelentősebbnek* is ítéhető. Igen sok esetben nem is lehet pontosan kimutatni, hogy egy népi vagy nemzeti közösségben melyik befolyásoló tényező, ill. tényezőcsoport a lényegesebb: a faji-

ságé-e vagy a közös történelmi sorsé, nyelvé, hagyományoké, kultúráé, a közös földé (tájé), a közös feladatoké és céloké stb.f

A kétféle tényező gyakran szétválaszthatatlanul olvad egybe, így pl. a *zsidóság* lelki képének alakjában, ahol bizonyos, hogy a biológiai sajátos jelleg mellett a *zsidó történelmi sors közössége* - ez esetben ország- és kultúra-határoktól, tájmeghatározottságtól, történelmi korszakoktól is nagy mértékben függetlenül - együtt kellett, hogy a világ minden részén egymáshoz hasonló típusosán jellegzetes népcsoportokká alakítsák a zsidóságot. De jó példa az eredetileg két fő fajta-típusba (keletbalti és turanid) tartozott *magyarságnak* is ma lelepleződő, nagyjában egységes lelki képe, amelynek mai alakulását még sokféle egyéb fajta-keveredés is legalább is színezte (keletieké, v. ö. pl. a még ma is nem ritkán található tisztábban mongolid stb. típusú magyarokat – és nyugatiaké) és ahol a helyhez kötött földrajzi, történelmi, nemzeti, közösségi stb. tényezők is bizonyos egybehangoló munkát végeztek. Csak éppen utalunk hasonló jelenségek észlelésére a magyarországi németiség vagy szlávtság stb. körében is, hogy feltűnőbb példaként inkább azt domborítsuk ki, hogy a legkülönbözőbb olaszországi vidékekről származó *olasz* egyénekén végzett vizsgálataink is (ez egyéneknek a legkülönbözőbb vidékekről való származása és különféle faji kevertsége ellenére) valósággal megdöbbenően, a felszínes külső megfigyelés előtt nem is sejtett mértékben feltűnő típusos hasonlóságokat mutattak ki. – így érthető, ha különféle nemzetbeli és fajtajú egyénekén végzett személyiségvizsgálataink biztos elkülönítést engedő igen határozott, sőt éles különbségeket is mutatnak pl. az átlagos magyar és a zsidó vagy a szlovák vagy az olasz stb. lelkiség típusos jegyei között: így az önmagával szemben való, a más személyekkel szemben való, az élet anyagi (materiális) és hatalmi stb. értékeivel szemben tanúsította személyfelettien ideális, értékekkel és eszményekkel, az elvi igényekkel szemben mutatott értékelési mód, lelki „beállítódás” és tényleges magatartás stb., stb. kérdésében, de éppen így a temperamentum, a hangulati és érzelmi élet, a törekvés- és akarati világ, sőt az értelmi jellegzetességek tekintetében is. A természetesen spontán (és mások felé alapjában jóindulatú, sőt nagylelkű gesztusokra is hajlamos stb.) magyar lendület pl. – ame-

lyet vizsgálataink a sajátosan magyar lelkiségnek talán legközeppontibb jelentőségű alapjellegzetességül mutatnak – némi morális, ideális és elvi vonatkozásaiban élesen elkülönül a felszínes szemlélődő előtt annyira hasonlóknak mutatkozó olasz temperamentum lendületétől és hevesességétől. A magyar önértékelés és büszkeség, a magyar érzelmi élet – bizonyos külső megnyilatkozási hasonlóságok ellenére – egészen más jellegű, mint az olasz „vérmérséklet” öndicsérő, de józanul alkalmazkodni szokott jellege és az olasz érzelmi életnek gyakori színpadiasabb pózai. De egészen eltérő jelleget mutat a szlovák lelkiség benső bizonytalansága és mások felé nagy bizalmatlansága is és i. t. A magyar *alkalmazkodásnak* sajátos – és sok gyökerű – fogatkozásai sem jellegzetesek pl. az olasz (vagy szlovák stb.) lelkiségre, az anyagi érdekekre és a reális életsikerek körül tekintő és állandó munkálására fordított törekvés ereje a magyar személyiségben, szemben a maga úri kedvének, uralkodó hangulatának, sőt szeszélyének, a maga esetleges szórakozásvágyának, a „társadalmi” tekinteteknek, az ilyen vagy olyan gyökerű prédálási hajlamnak viszonylag kisebbfokú, – egyenes ellentétben az olasz (vagy szlovák stb.) lelkiség viszonylag anyagiasabb és *másként* egocentrikus magatartásával és i. t. Részletezések helyett szabad legyen csak arra utalnunk, hogy mind e tényezőkkel való minél teljesebb és minél mélyebbről megértő számotvetés elsőrendű *nemzetpolitikai* és nemzetnevelési jelentőséggel is bír: bármely nemzeti közösséget csak a fentiekben vázolt lelki-típustani vizsgálódások eredményeivel kellően számotvetve, az ilyen kérdésekben is való minél nagyobb fokú világosan és tisztánlátás alapján lehetséges a legmegfelelőbbben megszervezni, igazgatni, irányítani és fejleszteni.¹²

JEGYZETEK:

¹ Différentielle Psychologie, 1911.

² Lehrbuch der experimentellen Psychologie, 1917.

³ Hiszen itt pl. az *ember* és az *állat* fogalma egyetemességben *alája* rendeltetik az *individuumnak*, az *általános* lélektan pedig – és éppen így a differenciális meg a speciális, meg a *genetikus* lélektan – egyenesen az *individuális* lelektan egyik alosztályának (az emberlélektannak) rendeltetik alá, hogy azután egy,

az individuális lélektannal – helyesen – egy síkra helyezett „kollektív” lélektanban *újra* csak előkerüljenek bizonyos – legalább az „emberi” lelkiséggel foglalkozó – problémakörök és közöttük éppen differenciális jellegűek is, ezentúl meglehetősen önkényes az egyes alosztályokba tartozó *osztálytagok* elkülönítése is, feltűnhet az ember- és állatlélektani probléma-tagozódásnak csak fogyatékos párhuzamossága és i. t.

⁴ Lindworsky: Experimentelle Psychologie, 1935.

⁵ Dumas, G. (szerk.): Traité de Psychologie I-II. 1923.

⁶ Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, 1910. és főleg La mentalité primitive, 1922.

⁷ E kérdésekhez l. a szerzőtől: Az eszmélések organizálódása . . . , Bevezető a lélektanba stb.

⁸ Talán még érdekesebb terület pl. a végső egyéni *szükségletek* és a *képességek*, továbbá a *hajlamok*, érdeklődés- és *törekvésirányok* között fennálló természetes megfelelések, vagy pl. az ú. n. *temperamentum* terén a nagy energiának, mozgás-elevenységnek, hangulati, felhangoltsági és derűs, optimista életbeállítódásnak egymásközi természetes megfelelése (bár az ilyen jellegű megfelelések terén mindig mutatkoznak egyéni és típusos eltérések, melyek ha igen nagyfokúak, sok esetben szintén abnormisaknak bélyegezhetők, mint pl. az elmebetegeknél gyakori durva meg nem felelések eseteiben az értelmi, érzelmi, cselekvési magatartás között) – pl. az egyénre rendkívül kellemetlen hír hallására föllépő nevetési- vagy közöny-reakció, izgatott hangú fenyegetésekkel együttjáró tényleges cselekvési passzivitás, a téves eszmerendszer szellemének sehogyan meg nem felelő viselkedés és i. t.

⁹ Ugyanúgy minden emberi lelkiségre vonatkozóan alapjában azonosak az eszmélet- (tudat-) szerveződéseknek, a pszichomotorizmusnak, az érzelmiségnek, a cselekvéseknek stb. általános szerkezeti egységei.

¹⁰ V. ö. *Kodály* megfigyelését is a *legkülönbözőbb* vidékekről származó magyar népi dallamok *egységes* jellegéről. (Mi a magyar?)

¹¹ Idézve A „magyarság” mint lélektani kérdés c. dolgozatunkból, Új Élet Felé, 9. sz.

¹² Az itt közölték egy külön is megjelenő nagyobb dolgozat részei.

Boda István